

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 14

ФІЛОСОФІЯ І КОМУНІКАЦІЯ РИМУ

Ілля Беспалов

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
філософський факультет, кафедра теорії культури та філософії науки
майдан Свободи 4, 61022, м. Харків, Україна*

За часів Імперії Рим став світовим культурним центром. У 2 ст. н. е. Римська імперія досягла максимального розміру. Маючи потужну армію в державі, що слабшала, Рим жив в умовах нескінченних палацових інтриг і переворотів. Владою захочувалися доноси. У смутні часи імператором міг стати не тільки уродженець Риму, а й виходець зі сходу чи заходу, який спирається на сильну армію. Такі солдати-імператори правили недовго, і їхня доля, як правило, була трагічною. Філософія Риму була пронизана відчаєм і песимізмом. Що ж стосується комунікації, то тут уваги заслуговує адвокатура Риму і те, чого можна було за допомогою неї добитися, на прикладі римського оратора і філософа Цицерона.

Ключові слова: імперія, армія, песимізм, комунікація, оратор.

Стоїцизм зародився в Афінах. Одного разу в Афіни приїхав якийсь Зенон – чи з Фінікії, чи з міста Тир – і купив портик із колонами, тобто спорудження, що представляє собою дах, який підпирали стовпи. І на цьому самому даху став збирати людей, які хотіли його послухати. Портик, потрібно сказати, це стоя, відповідно, Зенон був засновником стоїцизму. Не потрібно плутати його із Зеноном Елейським, тому що це був елеат, а ми писали вище про Зенона з абсолютно іншої частини Греції.

Становище філософів у Римі було складним. Римська влада то наближала до себе філософів, то виганяла їх, звинувачуючи у змовах, і навіть страчувала. Особливо трагічним для філософів було правління імператора Нерона, який звинуватив у змові і примусив до самогубства філософа Сенеку. Народився Сенека в Римі, у 48 р. до н.е., він став вихователем імператора Нерона, за наказом якого, власне, і був пізніше страчений. Твори Сенеки важко піддаються розбору як художній роман, і переказування ніби не відкриває нічого нового, але як почнеш читати, потрапляєш під чарівність стилю. В автора можна побачити поєднання гордості, доблесті й милосердя, що не зустрічається ані в християнських місіонерів, ані у філософів Нового часу. У творчості Сенеки переважає мотив співчуття, а впевненість у тому, що можливо позбавлення від нього, гасне, залишаючи надію тільки на самих себе. Сенека пише, що змінити порядок речей ми не в змозі, проте маємо силу знайти велич духу, стійко переносячи всі знегоди і будучи в згоді з природою. Хоч людина і безсила, вона може бути паном для самого себе. Сенека запропонував бути байдужим до долі, не слідувати подібно худобі за ватажками стада, а жити, як вимагають розум і обов'язок. Тобто бути вільним означає не бути рабом ні обставин, ні випадку, ні неминучості. Сенека, будучи на зорі кінця рабовласницького ладу, вірить, що кожна людина вільна потенційно в душі, яка не може бути поневоленою [6, с. 270].

Як писав Сенека: «Іноді навіть жити – акт мужності». Незважаючи на те, що в основі стоїцизму лежить самовдосконалення, це не егоцентрична філософія. У той час, коли за римськими законами раби вважалися власністю, Сенека закликав до гуманного поводжен-

ня з ними і підкреслював, що всі люди поділяють одну і ту ж основу людяності. Стоїцизм також не заохочує пасивність. Ідея в тому, що тільки люди, які виховують у собі чесноту і самоконтроль, можуть допомогти іншим стати краще [6, с. 249].

Сенеці вдалося синтезувати все цінне, що було в античній етиці, не виключаючи вчення його опонента стоїка Епікура. Він погоджувався, що абсолютна істина неможлива, але для нього набагато важливішим є питання «Як жити?». Від цього питання неможливо врятуватися парадоксами, його потрібно вирішувати тут і зараз. Сенека з'єднав у собі долю трьох великих давньогрецьких філософів. Як і Арістотель, він виховував майбутнього імператора. Хоча, на відміну від нього, вважав, що добродесна людина може бути щасливою і під тортурами. Писав настільки ж художньо, як і Платон, і помер, як Сократ, у переконанні, що природою встановлено, що ті, хто приносять зло, нещасніше, ніж потерпілі від цього зла.

У римських стоїків провідними речами стають не гордість, гідність, упевненість у собі і внутрішня непохитність, а скоріше, навпаки – слабкість, відчуття нікчемності, розгубленості й надломленості. У римлян не було того оптимізму, який був у греків. Поняття зла і смерті вийшли на перший план. Римські стоїки демонструють стійкість, відчай і терпіння, крізь які проривається мотив духовної турботи. Як відомо, римським пропагандистом був Цицерон, який пояснював основні стоїчні поняття. Він заявляв, що першим завданням справедливості було те, щоб нікому не завдавати шкоди. Жити в злагоді з природою, а значить бути в згоді з чесною.

Римська філософія не змогла дати нам оригінальні філософські системи, аналогічні системам Платона й Арістотеля. На римському ґрунті продовжує існувати платонізм і арістотелізм. Тут ми зустрічаємося з еkleктикою, яка спробувала об'єднати елементи різних філософських систем. Особливого поширення в Римі отримали епікуреїзм і стоїцизм. Рим розвивав лише те, що зародилося в античній Греції. Чотири школи, які об'єднували філософське життя Риму: Академія Платона, Лікей Арістотеля, сад Епікура і стоїцизм.

Основним принципом етики Епікура був принцип насолоди, але людина повинна отримувати задоволення не від обжерливості та пияцтва, а від помірної життя. За Епікуром, справжнє задоволення – це відсутність тілесного страждання і незворушність душі, а всякі надмірності тягнуть за собою всі можливі обурення і тілесні страждання.

Римські епікурейці насолоду розуміли зовсім по-іншому. У Римі, пануючим майже над усім світом, який накопичив усі можливі багатства, через неможливість використувати це багатство продуктивно, епікурейство прийняло свої крайні й вульгарні форми. Це обжерливість, пияцтво і марнотратство життя. Багаті римляни в цьому відрізнялися різкою винахідливістю. Вони придумали цілий ряд предметів, які заохочують зніженість, наприклад, нічний горщик. У приказку ввійшов вираз: «Лукулів бенкет». Лукул – це імператор, який був відомим завдяки своїм бенкетам, на яких були присутні сотні людей, і на яких подавалися найвишуканіші страви. Під час занепаду Римської імперії до такого способу життя приєдналися соціальні низи римського суспільства.

Грецький філософ Епікур став популярним завдяки твору «Про природу речей» Лукреція Кара, який жив близько 99–55 р. до н.е. Лукрецій не був теоретиком, він був епікурейцем і поетом, який взявся викласти філософію Епікура, котрий перевів її в поетичну форму. Лукрецій писав про численні твори Епікура, що дійшли до нас тільки в уривках. Він писав про атоми, які повинні мати іншу природу, ніж видимі речі, вони повинні не руйнуватися, щоб з них могло з'явитися щось нове. Так само атоми невидимі, як вітер і дрібні пилінки. З атомів утворюються речі, люди і навіть боги. Ніщо не може виникнути з нічого по волі богів. Все відбувається з чогось і перетворюється на щось у силу природних

причин. Усі зміни у світі відбуваються через рух атомів, який має випадковий механічний характер, непомітний для людей. Лукрецій малює процеси еволюції світу як процеси, що протікають без втручання надприродних сил. Життя, на його думку, було створено шляхом самозародження з неживої природи. Властивості всіх речей залежать від особливостей атомів, з яких вони складаються. Атоми визначають відчуття, завдяки яким людина пізнає навколишній світ. Суспільне життя людей – це результат договору між собою. Боги не втручаються в життя людей, бо інакше не існувало би зло, і покарання не змогло би спіткати невинну людину, а винний не залишився би цілим.

Епікуреїзм більше підходить для вільних людей, які можуть піклуватися про себе самі. В епоху імперії вчення Епікура втратили сенс, оскільки в ті часи людина була змушена йти на протистояння з владою.

Епіктет (50–140 рр. н.е) – перший із відомих філософів, який був рабом, але для стоїків, що визнають усіх людей рівними, це не мало значення. Господар, який знущався над ним, злавав йому ногу, а потім відпустив на волю калікою. Разом з іншими філософами він був висланий із Риму і відкрив свою філософську школу в Нікополісі. Його учнями були аристократи, бідняки й раби. У своїй школі морального вдосконалення Епіктет учив тільки етиці, яку він називав душею філософії. Перше, що потрібно від учня, – це усвідомити власну слабкість і безсилля, які Епіктет називав початком філософії. Стоїки слідом за кініками вважали, що у філософії є ліки для душі, а для того, щоб людині захотілося прийняти ліки, вона повинна насамперед зрозуміти, що вона хвора. Якщо хочеш бути хорошим, спочатку потрібно перейнятися переконанням, що ти поганий.

Перша ступінь філософського навчання полягала у відкиданні помилкового знання. Почавши вчитися філософії, людина впадає у стан шоку, коли під впливом істинного знання вона божеволіє, відмовляючись від звичних уявлень, після цього нові знання стають почуттям і волею людини. Три речі, які необхідні з етикету для людини, щоб стати добродісною:

1. Внутрішнє самовдосконалення.
2. Теоретичні знання.
3. Практичні вправи або, як він їх називав, моральні гімнастики.

Людині потрібно кожен день самовипробовувати себе, постійно звертати увагу на себе, на свої думки, почуття і вчинки. Потрібно пильно стежити за собою, як за найлютішим ворогом. Звільнятися від пристрастей треба поступово, але послідовно. Якщо людина звикла сердитися щодня, то нехай сердиться, але постарайся робити це не кожного дня, а через день.

Два основних принципи, які характерні для філософії Епіктета, – це витримувати й утримуватися, тобто стійко витримувати всі труднощі ззовні, які обрушуються на тебе, і до всього, щоб не сталося, ставитися спокійно. У Епікета є ще одне дуже важливе правило етики. Воно полягає в тому, щоб те положення, яке ти не хотів би для себе, не створювати для інших.

Повною протилежністю Епікета було становище іншого представника стоїків – Марка Аврелія. Марк Аврелій був імператором, який жив з 121 до 180 рр. н.е. Він говорив про те, що настає період занепаду імперії, в його філософії відчувається мужність і відчай. Це не песимізм раба або придворного, це вже песимізм імператора, а отже, і всієї імперії. У Марка Аврелія була вся влада і розкіш, але це не радувало його. Саме в період максимальної могутності імперії людина всередині неї відчуває себе в найбільшій мірі незахищеною, а так само відчуває свою нікчемність, розчавленість і безпомічність. Чим сильніше держава, тим слабша людина. Причому не тільки раб або придворний, а й сам необмежений правитель.

У філософії Марка Аврелія важливе місце займає вимога бути завжди однаковим у відповідь на вплив зовнішніх обставин, що означає постійну пропорційність, внутрішню узгодженість душі й усього життя. Він заявляв, що необхідно бути схожим на скелю, об яку, не втомлюючись, б'ється хвиля. Такі ж думки можна зустріти і в Сенеки, який говорив: «Повір мені велику справу грати, завжди маючи одну думку, але ніхто, крім мудреця, цього не робить, всі інші багатоликі» [6, с. 310].

Відсутність цілісності та цінності – причина того, що люди заплутуються в зміні мас, виявляються розщепленими. Цілісність потрібна, оскільки сама людина – частина світового цілого, без якого вона не може існувати, як рука або нога окремо від основного цілого. Думку про єдність всього у всесвіті постійно повторює Марк Аврелій. Це був єдиний випадок у всій світовій історії, коли державою правив філософ, і досягнута була видима соціальна вершина торжества філософії. Здавалося б, саме Марк Аврелій спробує створити державу на тих філософських принципах, які розробляли філософи, починаючи із Сократа і Платона. Однак Марк Аврелій не тільки не почав кардинальне перетворення, хоча як у імператора в нього були всі можливості для цього, але навіть не звертався до людей зі ставшими тоді модними філософськими проповідями. Він лише вів щоденник, і тільки для себе, а не для друку. Тут спостерігається крайній ступінь розчарування в можливості поліпшити становище і здійснити одне з побажань Платона про філософа, що керує державою. Марк Аврелій розумів, наскільки важка, якщо не безнадійна, справа намагатися виправити людей і суспільні відносини.

Самозменшенням Сократа «Я знаю те, що нічого не знаю» була самоіронія, а самозменшенням Сенеки і Марка Аврелія – вже непідробна скорбота. В Епіктета, Сенеки і Марка Аврелія була загальна ідея розумної необхідності підкорення загальному вищому початку. Різниця ж у тому, що в Сенеки в зовнішньому світі все підпорядковане долі. Згідно з Епіктетом, все підпорядковано волі богів, а у Марка Аврелія все підпорядковано світовому розумові. Подібність між римськими стоїками і епікурейцями, як і між грецькими, полягала в орієнтації на життя по природі.

Скептицизм протистояв і стоїкам, і епікурейцям, як в Римі, так і в Греції, і їхнє значення поступово зростало в міру ослаблення творчості й почасті філософії. Скептицизм є неминучим супутником раціональної мудрості, як атеїзм є супутником релігійної віри. Він тільки й чекає моменту ослаблення філософії, як і атеїзм момент ослаблення віри. У давньогрецьких скептиків залишилися лише невеликі уривки робіт, а ось текст імперії дав закінчене вчення з розгорнутою критикою представників інших напрямків. Він виконав таку ж узагальнюючу роботу, як Лукрецій по відношенню до Епікура. Уявлення про відносність добра і зла в тексті знаходить свою перевагу. Відмова від уявлення про загальне благо робить людину більш стійкою до громадської думки, але без головної індивідуальної мети, підкоряючи собі все інше, людина в суєті обставин утрачує впевненість у собі і втомлюється від виконання дрібних цілей, найчастіше вони суперечать одна одній і позбавляють їх сенсу.

Скептик Секст дає вичерпне зведення скептетичних висновків і навчань. У нього можна знайти логічний парадокс типу «я брехун», який свідчить про те, що мислення не може бути строго логічним і уникнути протиріч. «Я – брехун», – заявляє людина, а якщо вона визнає це, то її твердження не може бути істинним, тобто вона – не брехун. Якщо ж вона не бреше, то її слова справедливі, а значить, у цей момент вона бреше. У його текстах зустрічаються парадокси, пов'язані з якісною зміною речей. Наприклад, парадокс «зерно і купа», що приписаний філософу мегарської школи Евбуліду з Мілета, полягає в тому, що якщо одне зерно не складе купи, і два не складуть купи, і три і т.д. то купи за великим

рахунком не буде ніколи. Тут можна сказати про нерозуміння того, що для сучасної науки очевидно, тобто про появу нових властивостей більш складних речей. Заперечуючи їх, Секст доводить, що якщо частина не володіє якоюсь властивістю (наприклад, одна буква не позначає річ), то цією властивістю не володіє і ціле.

Діоген Лаертський вважав скептеїзм напрямом, що пронизує всю античну філософію. Стародавні греки приділяли велику увагу логічним ускладненням, тому що для них найважливішими були раціональні аргументи і парадокси. Вони залучали можливість їх вирішити, що здавалося часом безуспішним. Однак якщо все заперечувати, то ні про що неможливо говорити. Якщо я не знаю, то чи знаю я що-небудь? Чи може бути, що я взагалі щось знаю? Послідовники скептицизму фактично відкривають шлях до віри. Заслуга скептиків у спробі визначити межі раціонального мислення з тим, щоб дізнатися, що можна чекати від філософії, а чого не можна. Незадоволені межами, в яких функціонує розум, вони зверталися до релігії. Підриваючи авторитет розуму, скептики тим самим підготували настання християнства, для якого віра вище розуму. Незважаючи на зусилля Епікура і стоїків, виявилось, що страх смерті не перемогти розумними доводами. Поширення християнства зумовлено всією логікою розвитку античної культури. Людям хочеться щастя не тільки тут, але й після смерті. Ні Епікур, ні стоїки, ні скептики не обіцяли цього. Ставши перед дилемою – розум або віра – люди відкинули розум і вважали за краще віру, в даному випадку християнську. Відвернувшись від раціональної мудрості, більш молоде і впевнене у своїх силах християнство перемогло античну філософію.

З кінця другого століття християнство заволодіває умами безлічі людей. Можна сказати, що християнство перемогло наймогутнішу в історії людства імперію, а єдиний в історії філософ, імператор Марк Аврелій зазнав нищівної духовної поразки. Це сталося через ослаблення творчих потенцій античної філософії. Зміна відбулася в духовному кліматі й соціальних умовах життя тогочасного суспільства. Все це призвело до тріумфу християнства, а філософія була спочатку відкинена, а потім використана для потреб релігії.

Щодо комунікації, то в Римі особливо добре розвинулося юридичне ораторське мистецтво. Саме в Римі остаточно сформувався інститут адвокатури як професія, яка приносить дохід. У Римі було безліч видів адвокатів, але лише деяких із них можна вважати адвокатами в сучасному розумінні. Одним із видів риторики було *Agere*, який є представництвом у судах і найближчим до комунікації. У даного різновиду адвокатів було кілька типів: *advocati* (родич), *laudatores* (хвалитель), *patroni* (оратор). Слово «адвокат» у Римі мало інше значення, ніж сьогодні, воно означало «заклик, закликаю». І це не професійний радник, а вид родича адвокатури, тобто це людина, родич, який приходив з обвинуваченням до суду і йому там допомагав, але його допомога була більш психологічною, він аплодував або жестами говорив, що це щось не те. Адвокатом у сучасному розумінні був *patroni*. Він допомагав своєму клієнту і захищав його в суді. Спочатку *patroni* не було професією, а було скоріше етапом розвитку людини з вищого прошарку суспільства. Виступаючи в судах, молодий чоловік відточував свою ораторську майстерність. Після того, як він ставав хорошим оратором, він ішов у політику, де досягав популярності за рахунок ораторської майстерності. Ще одним типом *Agere* був *laudatores*, який є хвалителем. Дана посада походить ще з Давньої Греції. Він хвалив обвинуваченого перед судом, розповідаючи про його позитивні моральні якості.

Говорячи про комунікацію, маємо розповісти про Цицерона, який був не тільки філософом, але й оратором, а також поетом. Він – творець класичної латинської мови. Цицерон народився в 106 і помер в 43 р. до н.е. Латинь Цицерона – це канон навіть до цього дня. Так само він написав багато праць про старість, про обов'язки і дружбу. Ці трактати

вплинули на отців церкви. Політична думка Марка Тулія Цицерона, на думку чималої кількості дослідників, не відрізнялася новаторством, але, навпаки, – еkleктичністю, і в цьому її приголомшливе значення, адже Цицерон – консерватор, його політична думка дає нам картину типової політичної думки республіканського Риму.

Марк Туллій Цицерон, так само як і Демосфен, не був на вершині влади, але й не був у самих низах, тобто він належав до середнього класу, з якого іноді пробивалися вгору. Цицерон виступав у суді, і першою його справою була справа Росція. Це справа полягала в тому, що молодого чоловіка звинуватили у вбивстві, якого він не скоював, його хотів погубити головний консул. Було призначено судове засідання, і на форумі ніхто не хотів брати Росція під захист, але тут вийшов невідомий молодий чоловік, його звали Цицерон, і він зробив таку промову, після якої його клієнта звільнили.

Таким чином, Цицерон був як хорошим філософом, так і відмінним оратором, завдяки чому його промови можна використовувати для вивчення взаємодії філософії і комунікації, а так само – для розуміння того, яких висот може досягти людина завдяки ораторській майстерності.

Список використаної літератури

1. Антология мировой философии. М.: Мысль, 1969. Т. 1. 554 с.
2. Васильева Т.Г., Пашаева О.М. Римское право. Конспект лекций. М.: Юрайт, 2011. 153 с.
3. Грималь П. Цицерон; пер. с фр. Г.С. Кнабе, Р.Б. Сашиной. Москва: Молодая гвардия, 1991. 544 с.
4. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов; пер. с древнегреч. М.Л. Гаспарова. М.: Мысль, 1986. 571 с.
5. Лега В.П. Секст Эмпирик: Скептицизм как образ жизни. Mathesis. Из истории античной науки и философии. М.: Наука, 1991. С. 210–219.
6. Луций А.С. Нравственные письма к Луцилию. М.: Наука, 1977. 378 с.
7. Лозовицький О.С. Сенека Луцій Анней. Політична енциклопедія. редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 808.
8. Марк А.А. Размышления; перев. А.К. Гаврилова. Л.: Наука, 1985. 246 с.
9. Нахов И.М. Киническая литература. М.: Наука, 1981. 303 с.
10. Покровский И.А. История римского права. СПб.: Летний сад, 1999. 419 с.
11. Римские стоики. Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий. М.: Республика, 1995. С. 167–192.
12. Столяров А.А. Стоя и стоицизм. М.: АО «Ками Групп», 1995. 445 с.
13. Тит Л.К. О природе вещей. М.: Художественная литература, 1983. 383 с.
14. Франсуа Ф. Марк Аврелий; перевод Н. Зубкова. М.: Молодая гвардия, 2005. 336 с.
15. Шинкарук В. Філософський словник. К.: Абрис. 2002. № 2. 742 с.
16. Цицерон М.Т. Три трактата об ораторском искусстве; пер. с лат. Ф.А. Петовского, И.П. Стрельниковой, М.Л. Гаспарова; под ред. М.Л. Гаспарова: книга вторая. М.: Научно-издательский центр «Ладомир», 1994. 475 с.
17. Цицерон М.Т. Избранные сочинения. М.: Художественная литература, 1975. 456 с.
18. Цицерон М.Т. Про державу, Про закони, Про природу богів; пер. з лат. В. Литвинова. Київ: Основи, 1998. 476 с.
19. Чертков В.Г. Римский мудрец Эпиктет, его жизнь и учение. М.: Республика, 1995. 142 с.

PHILOSOPHY AND COMMUNICATION OF ROME

Ilia Bepalov

*V. N. Karazin Kharkiv National University,
Faculty of Philosophy, Department of Theory of Culture
and Philosophy of Science
Svoboda Square 4, 61022, Kharkiv, Ukraine*

At the time of the Empire, Rome became a world cultural center. In the 2nd century AD, the Roman Empire reached its maximum size. Having a powerful army while weakened by the state, Rome lived in conditions of endless palace intrigues and coups. Authorities encouraged snobby. In troubled times, the emperor could become not only a native of Rome, but also a native of the east or west who relies on a strong army. Such emperors ruled for a short time and their fate was usually tragic. The philosophy of Rome was permeated with despair and pessimism. As for communication, the legal profession of Rome deserves attention and what could be achieved with the help of it by the example of a Roman orator and philosopher Cicero.

Key words: empire, army, pessimism, communication, orator.